

HANS-GEORG GADAMER

**HERMENEUTIK
UND POETIK**

ГАНС-ГЕОРГ ГАДАМЕР

ГЕРМЕНЕВТИКА І ПОЕТИКА

Вибрані твори

Переклад з німецької

«Юніверс»
Київ — 2001

Г13 У цій книжці есе та статей Гадамер продовжує рух новітньої німецької філософії, починаючи з Ніцше, яка відкинула претензії на стерильну «науковість» і вводить читача у філософський дискурс мистецтва «як органону філософії, якщо не суперника, що переважає її в усьому».

Редактори

Євгенія Горева та Петро Соколовський

ЦЕ ВИДАННЯ ЗДЕЙСНЕНО ЗА ФІНАНСОВОЇ ТА ЕКСПЕРТНОЇ
ПІДТРИМКИ МІЖНАРОДНОГО ФОНДУ "ВІДРОДЖЕННЯ" В РАМКАХ
СПІЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З ЦЕНТРОМ РОЗВИТКУ ВИДАВНИЧОЇ
СПРАВИ ІНСТИТУТУ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА БУДАПЕШТ

На обкладинці: *Кіфарист. Статуетка з острова Керос, Кіклади (мармур бл. 2000 р. до Р. Х.).*

Перекладено за виданням: Gadamer, Hans-Georg: *Gesammelte Werke*, Bd. 8—9, *Ästhetik und Poetik*.

© 1993 J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.

© МП «Юніверс»; Д. Наливайко, упорядник, передмова; В. Бабич, М. Кушнір, В. Клочков, Є. Горева, Г. Петросаняк, переклад; І. Коптілов, художнє оформлення, 2001.

БАТЬКІВЩИНА І МОВА

(1992)

Батьківщина не просто місце тимчасового перебування, яке обирають і можуть міняти. Батьківщину не забувають. Вона, за знаменитим визначенням Шеллінга, щось споконвічне.

Так, життя на вигнанні мусить бути пронизаним думкою про батьківщину, яку довелось покинути, й думкою про повернення — навіть тоді, коли про таке повернення і думати годі. Батьківщину забути не можна. Хоча батьківщина у цьому світі, де мобільність суспільства чимдалі зростає, вже не зовсім та, якою вона була в часи більшої осілості. Тому й думка про повернення з вигнання на батьківщину, у яку не було дозволено повертатись, була тоді щоразу рівнозначною думці про нове вигнання. Звичайно, кожне вигнання тяжке, і весь час далі жевріє надія, що заборону повернутись буде знято й що можна буде приїхати на батьківщину. Оті печальні пісні, які писав римський поет Овідій на місці свого вигнання на Чорному морі, ще й сьогодні заторкують струни серця.

Але що таке для нас батьківщина — місце нашого відчуження? Де це місце і де воно було б, якби не було мови? Коли ми говоримо про споконвічність батьківщини, ми зараховуємо сюди передусім мову. Коли ми подорожуємо, то цей безпосередній зв'язок відчуваємо мимохідь. Повертаючись додому з іншомовного зарубіжжя, ми хвилюємось і боїмось раптового занурення в рідну мову. Справді, в рідній мові струменить уся близькість до свого, у ній — звичаї, традиції й знайомий світ.

Звичайно, кожен, хто досконало володіє своєю рідною мовою, може вивчити інші мови й, зрештою, досягти певної межі досконалості й в них. Проте вирішальний момент полягає ось у чому: хто живе у вигнанні, той не може сам повернутися до власного мовного світу зі своєї власної волі. Коли прибулий у чужу країну почувається як гість у мовному середовищі цієї країни, він ще не втратив своєї батьківщини. Те саме відбувається й у випадку, коли людина живе за кордоном, але знає,

що вона може повернутися. Проте у реальному вимірі батьківщина — це передусім мовна батьківщина. Рідна мова вміщує для кожного елемент зв'язку зі споконвічною батьківщиною. Це маємо й у випадку, коли людина володіє багатьма мовами і навіть коли вона чує рідну мову і розмовляє нею лише зрідка, недовгий час спілкуючись зі своїми земляками. Кому ж випала доля жити у вигнанні, той завжди живе між бажанням забути й бажанням запам'ятати, між прощанням і згадкою, між втратою й новим початком. Життя — це заглиблення в мову. Кожен, хто прагне освоювати чужий край і чужу культуру, повинен шукати можливостей заглибитись в іншу мову. У цьому полягає перелом, якого не уникнути і який повинен допомогти вилікуватись, якщо людина хоче вижити в нових умовах. Взагалі лікування — це не те, що ми звикли мати на увазі в нашому технократичному суспільстві, коли, наприклад, звертаються до лікаря. Лікуватись — це імператив життя для самого хворого. Хвороба полягає в тому, що людина втрачає навички комунікативного мовлення, якщо більше не чує своєї власної мови. Такий людський вимір будь-якого вигнання.

Таким чином ми підходимо до оцінки важливості безпосереднього питання: що може означати повернення з вигнання? Чи не мусить таке повернення стати новим — другим — переломом? А чи, може, у цьому випадку ще раз відчуваєш біль від першого перелому? У разі перелому після повернення відчуваєш «розмовну спустошеність». А в тому випадку, коли власна батьківщина, яку не покидав, спотворюється до невпізнання і стає чужиною, зрештою, можна жити, керуючись надією та ще й обіцянкою «*Et illud transit*». У чому суть цього перелому, ми відчуваємо в Німеччині зараз, коли стає, так би мовити, «важко» вести розмову. Так, розмова між тим, хто живе у Західній Німеччині, і тим, хто живе у Східній Німеччині, відбувається нелегко. Я пригадую, як важко було мені з моїми друзями, які тоді були на вигнанні, знову розпочинати розмову про відновлення листування, що урвалося під час війни. Обидва учасники розмови стоять у такому випадку перед новим завданням віднайти нову ідентичність, яка взагалі є безперервною субстанцією, й проте бути такою не може. Попри всю силу духу й почуття людина не може повернути час. Те, до чого ми повертаємось, стало іншим, так само як іншим став і той, хто повертається. Час по-новому сформував і змінив обох. Перед кожним, хто повертається, стоїть завдання заглибитись у нову мову. На всьому, хоч би куди повертався, лежить печать відчуженості.

Здається, перед кожним мовцем знову й знову постає старе як світ завдання поцейбічного буття — подолати відчуженість. Дитя наштов-

хується на стіни реальності, і розмова розпочинається через обмін поглядами (до нього дитина приходиться через повільне прояснення свідомості), через дотики, через перше белькотіння, що нагадує мову, й, нарешті, через перші слова. Якись елементи цієї ситуації оволодіння мовою повторюються щоразу, коли люди розуміються між собою під час розмови. Мова — це не те, що ми маємо у вигляді слів і що використовуємо на власний розсуд. Мова — це процес, коли один дає, а другий бере, і саме в такому процесі вона вибудовується. Мовлення отримує свій сенс саме в такій реалізації і може відбутися лише тоді, коли один співрозмовник контактує з другим, щоб упевнитись у спільності досвіду.

Якраз тут і позбувається література своїх орієнтирів. Вона прагне оформити дещо словами, для чого не існує заздалегідь сформованих і відштампованих формул. Це відбувається в час всезростаючої регуляції суспільного життя, коли цілий день в усіх напрямках одурманюючими хвилями поширюється інформаційний потік, і як наслідок, для письменника і поета вростання в мову, яке могло б допомогти їм висловитись, напевне, видається літераторам як повернення в щось інше і таке, що стало чужим.

Зі сказаного чітко постає суть днів літератури. Вони не претендують на те, щоб знайти тут поетів, яких не знайшли б, якби не було цих днів. Не робиться жодних спроб започаткувати тут, наприклад, школи для поетів. Свого часу вони були далеко не найгірші з тих, які пам'ятає історія навчання високого літературного рівня. Проте дуже важливо, щоб між авторами й реципієнтами літературних творів зміцнювався такий зв'язок, коли вони ставлять себе на місце один одного. Зрештою, на цьому засновуються всі можливості культурної творчості.

Запитаймо себе тепер, хто такий, власне, письменник? Я б сказав, що це прохач, який стоїть біля мови. Він хоче, щоб мова його почула. Він хоче, щоб мова його обдарувала так, аби йому вдалося її знову пристосувати до мовлення — а отже, щоб лише написане як таке або лише прочитане як таке були не чимось таким, що чуємо в повсякденному інформаційному потоці, а тим, що звучить у мовленні. У цьому полягає характерна особливість поетичного мовлення, а також і того, що ми називаємо власне літературою, яку чуєш у живому мовленні. Поезія в будь-якому образі — чи то лірика, чи оповідання або п'єса — це завжди вимога з боку мови і можливість мови бути чимось на зразок диктанту, який слід тільки записувати, а не ввергати в критичний світ, де панує дослід. Німецьке слово «Dichtung» — «поезія» походить від слова «dik-tieren» — «диктувати», хоча в цьому слові можуть вчуватись і інші,

давніші відтінки значення, співвіднесені ще з догуманістичною епохою. У будь-якому разі, те, що письменник створює сам і що читається як наслідок його праці, не почуте від когось, хто про це оповідав. Твір письменника — це те, в що він вслуховується і що він бачить, коли викликає його силою свого власного мовного духу. Творчі можливості письменника залежать від тієї міри, до якої він вростає в предмет своєї творчості, і йому пощастить, коли витворене ним і втілене у слові мистецтво відгукнеться в читачеві. На основі цього можна говорити про особливу вагу літературних читань, які демонстративно об'єднують несміливих читачів, хоча й не викликають особливого зацікавлення з боку громадськості. Ми не повинні соромитись цього факту чи якимось іншим чином комплексувати з цього приводу. Зрештою це є доказ того, скільки ще потрібно зробити мистецтву для об'єднання суспільства. Але що легко дається, те так само легко і щезає.

Насамкінець я хотів би чіткіше окреслити взаємозалежність між концептом повернення й літературою. Ми повинні чітко усвідомити, що в епоху промислової революції і автоматизованої комунікації, коли інформаційні хвилі багаторазово прокочуються по суспільству і всі знають про все, перед письменником постають серйозніші завдання. Він постійно повинен — у певному розумінні цього слова — повертатися з вигнання, де він шукає прихистку від постійно вживаних і затертих слів, від жуйки, що зветься формуванням громадської думки, від нових стилів висловлення та від інформаційного очікування, спроектованого технічними засобами. І тим зрозумілішими для нас стануть реальні можливості мови і те, як перед літературою постає саме це завдання — повернення до мови. При цьому вся поезія повертається з чужини. Свого часу я висловив цю думку у вітальній промові з нагоди присудження нагороди Дросте Хільді Домін, сказавши, що для неї її поезія і є поверненням до мови¹. Для кожного з нас змістом життя стає повернення з чужини додому. При цьому поетичне слово йде поперед нас.

Я хотів би виокремити три етапи, на яких мова може об'єднувати нас усіх. Щонайперше, я посилаюсь на вираз «мовна решітка», часто вживаний Паулем Целаном. Мова — це, в першу чергу, решітка. Вона спричинює вже описаний процес соціалізації в мовному вихованні дитини. У цьому зрілому (завдяки соціалізації) світі, у відшліфованому світі мовної досконалості ми повинні були б згадати про геніальність того раннього віку, коли вчаться говорити, раннього віку, коли вчиться

¹ Див.: «Хільда Домін, поетеса Повернення», у Вибр. творах (*Ges. Werke*, Bd 9, S. 323—328).

говорити дитина. Саме цей вік повинен правити нам за взірець. Адже в цей час виявляється, на що здатна не звужена диктатом правил мова, якщо вона випростується в своїй імпульсивній спробі повідомити щось кому-небудь. Це те, що ми знову й знову із здивуванням помічаємо в трирічній дитині. Тоді й виявляється, що мова не лише ізолююча решітка, а й така, що дає особистісному розумінню можливість проникнути крізь неї. Функція решітки тут подвійна. І перешкоди, створювані мовою, вказують на певні умови, без яких контакт з іншим мовцем взагалі був би неможливим. Вітгенштайн слушно зауважив, що одноосібної мови бути не може. Мова — це діалог. Слово, яке не доходить до іншого, мертво. Розмова завжди здійснюється з кимось іншим і кожне слово потребує в кожному конкретну мить правильного неповторного тону, аби проникнути через іншу решітку, решітку іно-буття й дійти до іншого співрозмовника.

Іншу функцію, пов'язану з першою, я назвав би «мовним серпанком». Цей серпанок охоплює всі випадки звичайної чемності, коли співрозмовники уникають гострих висловів, що можуть бути вжиті внаслідок необдуманості чи роздратування — адже спільне життя взагалі можливе лише при обходженні таких гострих кутів. Цей мовний серпанок має, звичайно, ще й свій сумнівний зворотний бік: якраз цього випадку стосуються знамениті слова Талейрана про те, що мова — це найліпший засіб приховати свої думки. Справді, це мистецтво дипломатів. Проте тут маємо не лише негативний аспект. Очевидно, саме мистецтву приховувати думки слід, зрештою, завдячувати тим, що співрозмовники приходять до спільного знаменника однастайності й вирішення спірних проблем. І ось я наближаюсь до третьої функції, про яку маю особливу думку, співвідносячи цю функцію з рушійними силами літературної творчості.

Цю третю функцію я назвав би «мовним спалахом». У всіх нейтральних, цілком зрозумілих словах з прозорим значенням, що повсюдно вживаються співрозмовниками, може відбутися цей спалах. Це нагадує мені один випадок, що стався зі мною. Я хотів би розповісти про нього, бо він особливо цікавий. Якось (аби ближче познайомитись із таємницями «чорного континенту») я читав лекції для бушменів в одному південноафриканському університеті. Звичайно, послуговувався англійською мовою, яка була в тому університеті мовою викладання. В основному я мав справу з місцевими викладачами, які розмовляли мовою африкаанс, та з їхніми асистентами, яких вони ж і вивчили. Асистенти мали познайомитись з європейською філософією і, зі свого боку, передати ці знання своїм студентам. Мене попросили прочитати лекції на цю тематику, і я

вирішив розповісти про завдання філософії. Це треба було бачити. Усі бушмени — люди дуже високого зросту й вирізняються особливою красою. Мене оточувала галерея облич, вирізьблених із ебонітового дерева. Але ті обличчя залишались незворушними, хоч хай як я намагався дійти до слухачів зі своїм словом. Я був у відчаї. Як я мав далі розповідати їм про філософію, якщо я не бачив віддачі? Пізніше мої колеги казали мені, що їм теж було незручно, що я не відчував жодного зворотного зв'язку. І ось упродовж лекції мені на думку приходить рятівна ідея. Я якраз пояснював, що давньогрецька філософія розпочалася з Парменіда, який вважав, що «ніщо» у цьому світі не існує, а натомість маємо завжди буття («щось»). Я тут зауважив: «Зрозумійте одне: «ніщо» — це «ні-що», тобто заперечення ідеї «щось»*. І одразу всі загомоніли один до одного: «Зрозумів? Зрозумів? «Ніщо» — це «ні-що». Їх вразив саме той мовний спалах. За якусь мить їм стало зрозуміло, що буття не зводиться до конкретних речей. Ця історія, звичайно, підходить більше для того, щоб розповісти її деінде як якусь цікавинку, хоча свій повчальний момент тут теж є.

Коли ми стикаємось із такими випадками, то завжди повинні запитувати себе, що ми можемо зробити тут, на Європейському континенті. Запитаймо себе вже сьогодні, яким саме чином високоцивілізовані й високоосвічені японські колеги, приїжджаючи до нас, пізнають нашу західноєвропейську філософію, використовуючи для цього дивовижної глибини знання й гостру кмітливість. Використовуючи таку можливість, ми повинні були б запитати їх, що вони можуть додати до нашого мислення і, взагалі, що вони могли б повідомити нам зі своєї традиції, з конфуціанства, шинтоїзму, зі своїх релігійних і моральних традиційних вартостей. Ми стоїмо зараз біля початку гігантського вселюдського процесу, до якого ми всі прилучені. Ми ніколи не досягнемо ідеалу Просвітництва XVIII сторіччя про вічний мир у всьому світі, якщо нам, зрештою, не вдасться досягти справжнього обміну між чужою й нашою європейською культурою. Що ж ми маємо на увазі, коли говоримо, що інші філософи спілкуватимуться з нами на філософські теми і разом з нами пізнаватимуть світову літературу? Передовсім ідеться про потребу вивчення іноземних мов. Жодної іншої думки тут бути не може. Переклад — це лише посібник для початкового етапу, який дає загальну уяву про те, що і як мовиться в оригіналі. Про можливість пізнання, коли цьому пізнанню не заважає мовний бар'єр, свідчить поширеність образотворчого мистецтва у всіх культурах. Не в

* Англійською «Nothing is no thing» (прим. перекладача).

останню чергу цього вчить і музика, ця перша мова культури для всього людства.

Проте на цю мить ми перебуваємо в німецькому мовному — і, зокрема, в літературному — середовищі. Тож закінчу тим, що проілюструю повернення до мови на прикладі мовного спалаху. Існує відомий вислів Геракліта, який особливо близький мені, бо Гайдеггер видряпав його на дверях свого житла. У німецькому оформленні він читається як «Es ist der Blitz, der alles steuert» — «Усім керує якраз блискавка». Це твердження слід сприймати цілком буквально. Йдеться не про вогонь як елемент природи, що підпадає під одну категорію з водою, повітрям і землею. Ні, ми говоримо про спалах. Але чи не парадоксально, що блискавка може керувати? Звичайно, те, що блискавка може чимось керувати, треба сприймати як парадокс. Але що в цьому випадку мають на увазі? Я маю на увазі, що миттєва ясність від спалаху блискавки раптово робить світ сліпуче зрозумілим. І якщо навіть усе знову зануриться в глибоку пітьму, ми отримаємо мить, на яку завжди орієнтуватимемось і в якій пізнаватимемо щось із життя духу. Навіть коли багато чого знову відійде у темряву, нам буде вказано шлях пошуку і дослідження, який тягнеться, наближаючись то до забуття, з одного боку, то до прояснення — з другого.

І ось я, нарешті, підходжу до останнього моменту — як же ми всі пізнаємо мову, весь час прямуючи до цього знання. Таке пізнання я називаю мовним кристалом. І тут не тільки виникають асоціації з «мовною решіткою». Моя назва вказує на кристал, чия решітка має міцну, математично обґрунтовану структуру, згідно з якою ці кристали й будуються. Саме це й відбувається з мовленням, коли його потік оформлюється згідно з відповідними правилами в поезії. І так само, як кристал у процесі свого утворення і завдяки міцності своєї структури починає струменіти вогнем, коли на нього потрапляє світло, поезія починає виконувати аналогічну функцію. За своєю твердістю, жорсткістю й міцністю поезія схожа з кристалом, і приваблює вона не приємністю своєї форми, а спалахами світла. Від поетичного твору — наче від кристалу — випромінюється розмаїття спалахів. Ми всі беремо участь у цьому процесі й отримуємо певне уявлення про істину слова, яке постає в цих променях.